

***Válság és értelemalapítás
Husserl és Heidegger történelemfilozófiája a 30-as években****

A 30-as évek közepére Husserl és Heidegger már teljesen eltávolodott egymástól, tulajdonképpen már 1929 óta megszűnt az érdemi kapcsolat kettejük között,¹ mégis szinte egy időben mindketten nagyszabású történelemfilozófiai koncepcióval álltak elő. A történelmi szituáció egyszerre volt ugyanaz mindkettejük számára – a nemzetiszocializmus győzelme és berendezkedése Németországban –, és nagyon különböző: Heidegger 1933-34-ben rektor, a náci párt tagja,² a zsidó származású Husserl pedig a rendszerré tett antiszemitizmus kiszolgáltatott célpontja. Mégis, a két történelemfilozófiai vállalkozás meglepő strukturális párhuzamokat tartalmaz. A következő tanulmányban e párhuzamokat szeretném felmutatni, illetve magyarázatot is próbálok adni arra, hogy miért jelentkeznek e meghökkentő egybeesések.

Husserl történelemfilozófiai elgondolásait mindenekelőtt a még életében megjelent *Válság*-könyvben fejtette ki.³ A *Husserliana* életműkiadásban napvilágot látott kötet (*Hua* 6) nemcsak a Belgrádban megjelent írást tartalmazza, hanem még egy részt a filozófus halála miatt befejezetlenül maradt műből, továbbá a szerkesztő, Walter Biemel által válogatott kutatási kéziratokat. Később még további kötetek jelentek meg a témához tartozó, a harmincas években íródott fontos kéziratokkal, kiemelendő három könyv ezek közül, az egyik kifejezetten a *Válság*-könyv kiegészítő köteteként jelent meg (*Hua* 29), a másik az interszubjektivitás problémájának szentelt harmadik kötet (*Hua* 15), a harmadik pedig a Husserl életvilág-fogalmával kapcsolatos kutatási kéziratokból összeállított hatalmas kötet (*Hua* 39).⁴

*A tanulmány megírását az OTKA 100922 számú projekt támogatta.

¹ Amit Husserl egyik levelében írta: Heidegger „teljesen egyértelműen kikerülte a tudományos párbeszéd minden lehetőségét, ez számára nyilvánvalóan felesleges, nemkívánatos, kellemetlen dolog volt. Kéthavonta láttam őt, ritkábban, mint a többi kollégát.” (Husserl levele Pfänderhez, 1931. 01. 06., BW 2: 183.) Husserl és Heidegger személyes viszonyáról lásd Schwendtner 2008: 19. skk.

² Heidegger és a nemzetiszocializmus kapcsolatáról lásd Zaborowski összefoglaló munkáját (Zaborowski 2010). Érdekes összehasonlításokat tehetünk, ha más filozófusok mozgását is tekintetbe vesszük a nemzetiszocialista időszakban, lásd pl. Jens Thiel, illetve Loboczky János tanulmányát, akik Hermann Noack, Joachim Ritter, Karl Schlechta, illetve Hans-Georg Gadamer akkori tevékenységét dolgozták föl (vö. Thiel 2016, illetve Loboczky 2016).

³ Jellemző Husserl helyzetére a nemzetiszocialista Németországban, hogy Belgrádban jelent meg a könyv.

⁴ A késői Husserl filozófiájáról lásd pl. Fink 1959, Orth 1999

Heidegger „történelemfilozófiai”⁵ elgondolásait elsősorban a harmincas évek második felében, illetve a negyvenes évek elején papírra vetett nagy kutatási kéziratokban fejtette ki. E kéziratok közül egyértelműen a legfontosabb a késői főműnek is tekintett *Beiträge zur Philosophie. Vom Ereignis* címet viseli (GA 65),⁶ a továbbiak közül kiemelendők a *Die Geschichte des Seyns*, a *Koinon. Aus der Geschichte des Seyns* (GA 69), a *Besinnung* (GA 66), valamint a *Das Ereignis* (GA 71) címen megjelentetett kéziratok.⁷ A második világháború utáni években a lassan magához térő filozófus megjelenő tanulmányai⁸ és előadásai szintén jelentős hozzájárulások e tematikához.

Mindkét filozófus érzékeli a Nyugatot érintő mély *válságot*, mely szerintük elsősorban értelemvesztésben nyilvánul meg. Mindketten e válság eredetét abban látják, hogy a Nyugat *első alapítása* félresiklott, olyan *hanyaglás* következett be, amely miatt a Nyugat *újraalapítására* van szükség. A következőkben ennek megfelelően négy részben tárgyaljuk a két történelemfilozófiai koncepciót (válság, első alapítás, hanyatlás, újraalapítás), majd néhány következtetést próbálunk megfogalmazni.

Válság

A válság Husserl számára elsősorban értelem- és önazonosság-válságot jelent, amely az európai ember önmeghatározását és reményhorizontját érinti. Husserl szerint az európai tudományok és filozófia értelem- és önazonosságadó potenciálja gyakorlatilag megszűnt, és emiatt az egyik legfontosabb funkciójukat nem tudják kifejezni, melyet évszázadok óta betöltöttek. A pozitív tudományok és a pozitivizmus a 19. század második felétől „a modern ember világszemléletét” már szinte teljesen meghatározták (*Hua* 6: 3., magyarul: I. köt. 22.), s emiatt „az emberek közömbösen fordultak el az igazi emberi létezés döntő kérdéseitől.” (uo.) Husserl szavaival: „A pusztá ténytudományok csupán tényembereket szülnek.” (*Hua* 6: 4., magyarul: I. köt. 22.)

A pozitivizmus térhódítása következtében a tudomány szerepe oly módon változott meg, hogy az értelemképzés alapvető jelentőségű feladatát nem végzi el. „A tudomány elvileg éppen azon kérdések felvetését zárja ki, amelyek boldogtalan korunkban a legvégzetesebb

⁵ Az idézőjellel jelezni szeretném, hogy nem magától értetődő e megjelölés Heidegger léttörténeti elmélkedéseire.

⁶ Ahogy Husserlnél, itt is befejezetlen szövegről van szó, ugyanakkor Heidegger nem külső akadály miatt nem fejezte be a művét, hanem minden bizonnyal inherens okok miatt maradt töredékes a kézirat.

⁷ A késői Heidegger értelmezéséhez lásd Marx 1961, Polt 2003

⁸ Kiemelkedő e tekintetben a „Humanizmuslevél” (*WGM*: 145-194., magyarul: 293-334.), illetve a Brémában tartott előadásai (GA 79).

változásoknak kiszolgáltatott emberek számára a legégetőbbek: mert egész emberi ittlétünk (menschliches Dasein) értelmes vagy értelmetlen mivoltára vonatkoznak.” (Hua 6: 4., magyarul: I. köt. 22.) A tudomány által hagyott légüres térbe pedig az irracionalizmus és a szkepszis árad be, veszélyeztetve Európa erkölcsi konstitúcióját. „Mi jelenkori emberek, akiket a fejlődés alakított, azzal a veszéllyel találjuk szemben magunkat, hogy elmerülünk a szkepszis áradatában, és emiatt szem előtt tévesztjük saját igazságunkat.” (Hua 6: 12., magyarul: I. köt. 31.) Husserl a kor nyomorát – beleértve persze a nemzetiszocializmus és a fasizmus elterjedését – jórészt tehát annak tulajdonítja, hogy az értelmet érintő kérdésekre a filozófia és a tudomány nem képes racionális válaszokat adni.

A harmincas évek második felében a válság kifejezést magát Heidegger alig használja, viszont ő is értelemvesztést diagnosztizál – a jelenkort „*a beteljesült értelmetlenség korszaká*”-nak nevezi (GA 96: 93.). Heidegger a létfelejtés, illetve lételhagyottság totálissá válásának tekinti a jelenkort, egy olyan történésként, amelyet egyfelől a szubjektivisták perspektíva eluralkodása jellemez: „Az ember mint a felvilágosodás korának eszes lény nem kevésbé szubjektum, mint az az ember, aki nemzetként ragadja meg, mint népet akarja, s mint fajt tenyészt magát, s végezetül a földkerekség urává hatalmasodik. [...] A technikailag megszervezett ember planetáris imperializmusában az ember szubjektivizmusa eléri a csúcst, ahonnan a szervezett egyformaság síkságára érkezik, és ott berendezkedik.” (GA 5: 111., magyarul: 100.) Másfelől pedig a számítás (Berechnung) kiteljesedését és feltétlenné válását írja le Heidegger, amely a bizonyosság, a biztonság, a szervezés elsőbbségében, a gyorsaság kultiválásában nyilvánul meg. További fontos jellemvonás az óriási ünneplése (vö. pl. GA 65: 113., 120. 137.), a tömegszerű feltörése (GA 65: 121. sk.).

A létfelejtés kiteljesedését „*a sokértelmű iránti teljes érzéketlenségben*” (GA 65: 117.), a feltételekről való nem-tudás és emiatt bizonyos feltételek bálványozása, feltétlenné alakítása, az üzemszerűség kiterjesztése, a kérdésesség, valódi kérdezés elutasítása, a végesség iránti teljes tudatlanság jellemzi (vö. GA 65: 117. skk.). Az egész jelenségekört Heidegger a „Machenschaft” (machináció) fogalmával próbálja megragadni. A machináció a létezők egészére berendezkedő, önmagát totalizáló, számító-hatalmi berendezkedést jelent, amely megpróbálja az emberi élet minden területét a maga képére gyúrni. „A *machináció* minden csinálhatóságára való berendezkedést jelent, mégpedig úgy, hogy a mindenre vonatkozó feltétlen számítás feltartóztatatlansága előirányzottan tétélezve van.” (GA 66: 16.)

A Nyugat első alapítását Husserl az „Urstiftung” (eredeti alapítás) fogalmával írja le, amely szerinte az antik görögség teljesítménye. Husserl „első és univerzális átalakulásnak” és „igazi forradalomnak” nevezi ezt az alapítást, amely a geometria és a filozófia területén zajlott le; a görög gondolkodás rátalált az „önazonos dolgok univerzumának” eszméjére, s „ezzel a világ értelemképzésében valódi forradalom zajlott le.” (Hua 29: 388. sk.)

A geometria esetében a *matematikai evidencia* első belátása jelentette a döntő lépést: „Első lépcsőként szükségképp lennie kellett egy primitív értelemképződésnek, mégpedig kétségkívül úgy, hogy az először a sikeres megvalósítás evidenciájában jelent meg.” (Hua 6: 367., magyarul: II. köt. 44.) Az első evidens belátás – Husserl szerint – *paradigmatikus tapasztalatot* jelentett, amely önmagában tartalmazza a végtelenszer történő megismételhetőség lehetőségét. Ha egyszer evidensen belátok valamit, akkor ezzel egyidejűleg azt is belátom, hogy ezt a belátást bármikor megismételhetem, s mindig ugyanarra az eredményre fogok jutni. Az evidencia tapasztalatából kiindulva építették fel a görög matematikusok azt a végtelenre irányuló tudományt, amely az egyáltalában vett tudományosság példájává is vált. „A geometria, hogy az első és az emberiség számára mintaszerűen irányadó példát említsük, mindannyiunk számára evidenssé teszi – amióta működésben van –, hogy [...] a generációk munkájának nyitott végtelensége egy végtelen feladat beteljesítésére irányulva nem jelent praktikus értelmetlenséget.” (Hua 29: 423.)

Az antik görögség másik – évezredekre kiható – nagy teljesítménye a filozófia és a filozófiában rejlő feladateszme eredeti alapítása volt: „a filozófia, amely nem más, mint egységes, a történelem menetében interszubjektív módon továbbörökített feladateszme (Aufgabenidee), bizonyos első ’filozófusok’, férfiak ’eredeti alapítása’ révén betört az európai történelembe, ők vázolták föl elsőként ezt a teljesen újszerű feladatot, melyet ’filozófiának’ nevezünk, és tették élethivatássá annak realizálását.” (Hua 29: 363.) A filozófiát Husserl az értelemképzés és -alapítás egyik legfőbb formájának tekinti, mely feladat nemzedékeken keresztül öröklődik⁹, és ez a feladat – az emberiségnek értelmet adni – végső soron a filozófia teleológiai értelmét képezi. „A filozófia és a tudomány ennek alapján: *az egyetemes, az embervolttal mint olyannal ’veleszületett’ ész megnyilvánulásának történelmi mozgása.*” (Hua 6: 13. sk., magyarul: I. köt. 33.)

⁹ „Belülről nézve azonban, a filozófia a szellemi közösségben élő és továbbélő filozófusnemzedékek – e szellemi fejlődés hordozói – küzdelme, a ’felébredt’ ész állandó küzdelme, hogy eljusson önmagához, önmaga megértéséhez, az önmagát konkrétan – mégpedig mint létező, egész egyetemes igazságában létező világot – megértő észhez.” (Hua 6: 273., magyarul: I. köt. 328.)

Heidegger is az antik görögséghez kapcsolja a Nyugat alapítását, elsősorban három gondolkodóhoz, Anaximandroszhoz, Hérakleitoszhoz és Parmenidészhez. Amint 1942/43 téli szemeszterében tartott – Parmenidésznek szentelt – első előadásában fogalmazott: „Az első kezdeti gondolkodó Anaximandrosz. Parmenidész és Hérakleitosz a két másik, akikkel együtt Anaximandrosz az egyedüli kezdeti gondolkodó. Ezt a három gondolkodót, mint első kezdetit (erstanfänglich) Nyugat összes többi gondolkodója elé helyeztük [...]” (GA 54: 2.)¹⁰ A kezdet (Anfang) ebben az összefüggésben „a tulajdonképpeni történeti”-t (das eigentlich Geschichtliche) jelenti, amely „minden utána következő történelemnek elébe megy és azt megelőzi.” (GA 54: 1.)

E korai görög gondolkodók fennmaradt mondásaiban az eredeti léttapasztalat elsősorban olyan alapszavakban fogalmazódik meg, mint az alétheia, a phüszisz, a logosz, illetve az arkhé. „A lét megszólítása, mely ezekben a szavakban megszólal, lényegében határozza meg a filozófiát.” (GA 5: 352., magyarul: 306. sk.) E fogalmak ugyanakkor már a görög filozófiában is átértelmezéseken, módosulásokon mentek keresztül, ezért Heidegger elsődleges célja e szavak erejét – az eredeti szövegek és kontextusaik elemzésével – visszaadni, valódi értelmüket megmutatni.

Heidegger eljárását pontosan nyomon követhetjük, ahogy a phüszisz fogalmát az 1935-ös *Bevezetés a metafizikába* című előadásban értelmezi. „Abban a korban, amikor a nyugati filozófia a görögöknél első ízben és mértékadó módon kibontakozott, miáltal az egészében vett létezőre mint olyanra való kérdés igazából kezdetét vette, a létezőt phüszisznak nevezték.” (GA 40: 15., magyarul: 8.) A phüszisz latin fordítását Heidegger olyan hamisításnak és hanyatlásnak tekinti, mely „lerombolja a görög szó tulajdonképpeni filozófiai megnevező erejét.” (uo.) A *phüszisz* eredetileg „az önmagából felnyíló (például egy rózsa kibomlása), a magát megnyitó kibontakozást, az ilyen kibontakozásban megjelenésbe-lépést és az abban való tartózkodást és megmaradást, röviden szólva a felnyíló-időző működést nevezi meg.” (GA 40: 16., magyarul: 9.) A görögök ugyanakkor „nem természeti folyamatokon tapasztalták meg először, hogy mi a *phüszisz*, hanem ellenkezőleg: a lét költői-gondolkodói alaptapasztalatának alapján tárult fel számukra az, amit *phüszisznak* kellett nevezniük.” (uo.)

¹⁰ Heidegger másutt szélesebb körben határozza meg az ókori görögség kezdetet jelentő teljesítményét. 1937/38 téli szemeszterén például arról ír, hogy „a görögök gondolatilag, költőien és államilag a kezdet voltak [...]” (GA 45: 115.)

E görög alapszavak egymásba illeszkedő összefüggést alkotnak, mely azt a léttapasztalatot örökíti meg,¹¹ amely a görögök költői-gondolkodói jelenlétéből származik. E léttapasztalat jelentősége rendkívüli a Nyugat számára. Heidegger ugyan hanyatlástörténetként írja le az áthagyományozódási folyamatot, de ennek ellenére úgy tartja, hogy a nyugati tudományos és életmódbeli teljesítmények valójában ebből az eredeti alapításból élnek. Ezért Heidegger ezt az alapító eseményt kifejezetten történelemalapításként (*Geschichtsgründung*, GA 65: 486.) értelmezi.

Hanyatlás

Husserl történetfilozófiai pozíciója abból a felismeréséből érthető meg, hogy ez az első nagy alapítási kísérlet kudarcba fulladt. Az áthagyományozás évszázadai nivellálták, ellaposították az alapítás eredeti értelmét, megfosztották attól az erőtől, amely a hagyományt hordozó személyiségeket mélységében átalakíthatta volna. A hagyomány *ön-feledté* vált, saját értelmét és jelentőségét felejtette el, s ezáltal Európa szellemi küldetése veszélybe került: a tudományok és a filozófia értelemadó szerepe szűnt meg.

Az értelemvesztés egyik oka nyelvi természetű, a nyelvi áthagyományozódás során Husserl szerint szükségszerű a nivellálódás: „az eredetileg szemléleti élet, [...] gyorsan növekvő mértékben esik áldozatul (verfallen) a *nyelv csábításának* (*Verführung der Sprache*). Egyre nagyobb területek esnek áldozatul (verfallen) a pusztán asszociációk által uralt beszédnek és olvasásnak, és így az utólagos tapasztalat gyakran nem igazolja, amit ekképp érvényesnek vél felismerni.” (*Hua* 6: 372., magyarul: II. köt., 51.) Az ember képes úgy továbbadni a tudását és a könyvek segítségével képesek vagyunk úgy átvenni ezt a tudást, hogy közben nem hatolunk e tudás valódi gyökereiig, az eredeti szemléleti adottságokig, melyek evidenciaként ezt a tudást valójában szavatolják, és az elevenességét biztosítják.

Husserl rekonstrukciója szerint az eredeti szemléleti evidencián alapuló tudományos hagyomány számára végzetesnek bizonyult a galileiánus matematizáló természettudomány létrejötte és győzelme. Galileit úgy használta föl a kor matematikáját a természettudományok átalakítására, hogy közben „nem érezte szükségét annak, hogy utána nézzen: hogyan fejlődött ki eredetileg az idealizálás [...], de azt sem tartotta fontosnak, hogy elmélyedjen az apodiktikus matematikai evidencia eredetének kérdésében.” (*Hua* 6: 26., magyarul: I. köt.,

¹¹ „Hérakleitosz e mondásában az *az* alaptapasztalat lett kimondva, *amellyel*, *amelyben* és *amelyből* az igazságnak mint a létező el nem rejtettségének a lényegébe való bepillantás jön létre. [...] E mondás az antik ember alaptapasztalatát és alapállását mondja ki.” – írja Heidegger Hérakleitosz egyik töredékéről (B 123, GA 34: 14.)

48.) Emiatt elmondható, hogy a Galilei által átvett geometria „már nem volt az eredeti geometria, ebben a 'szemléletességben' már maga is *értelmétől megfosztott volt.*” (Hua 6: 49., magyarul: I. köt., 72.) E végső értelmétől megfosztott geometria talaján vitte végbe Galilei azt a programot, amely úgy matematizálta a természetet, hogy eközben a tudományos beállítódás alapjául szolgáló eredeti életvilágbeli tapasztalatoktól eltekintett. „A geometriai és természettudományos matematizálás során a lehetséges tapasztalatok nyitott végtelenében ily módon testre szabott *eszmeruhába* bújtatjuk az életvilágot – [...] az úgynevezett objektív-tudományos igazságok ruhájába.” (Hua 6: 51., magyarul: I. köt., 75.)

Azáltal, hogy a galileiánus természettudomány az eredeti értelmeket hordozó életvilág helyett matematikai formulákkal konstruált „objektív módon valóságos és igazi' valóság”-ot (uo.) preferálja, végzetes szakadást idézett elő az értelmekre szoruló élet és a modern tudomány között. A hanyatlás a 20. század elejére vált teljessé, a tudomány képtelen értelmet, ésszerű válaszokat adni a modern ember számára. „A tudományosság, az objektív igazság kizárólag annak megállapítása, hogy ténylegesen miben áll a – fizikai és szellemi – világ. De lehet-e valójában értelme a világnak és benne az emberi létezésnek” (Hua 6: 4., magyarul: I. köt., 23.) – e kérdések már nem tartoznak a modern tudomány kompetenciájába.

Heidegger már a *Lét és időben*, illetve a korai írásaiban is kitüntetetten foglalkozik a hanyatlás (Verfallen) problematikájával. Az úgynevezett Natorp esszéiben így fogalmazott a filozófus: „Az aggodalom (Besorgnis) e hajlama (Hang) az élet alaptendenciájának a kifejeződése, amely önmagunktól való *eltávolodást* (Abfall), a világba való *hanyatlást* (Verfallen) és ebben való *szétesést* (Zerfall) jelenti. [...] E hajlam a legbensőbb *végzet* (Verhängnis), amelyet az élet magában hordoz.” (PIA: 242., magyarul: 13.) A „Verfallen” itt az emberi élettel végzetszerűen bekövetkező történés, melynek révén a világba szóródik szét az ember, és saját belső konzisztenciáját, önazonosságát elveszíti. A *Lét és időben* a hanyatlás az emberi ittlétnek, mint világban-való-létnek egyik „alpmódja”, mely a mindennapiságban uralkodó szerepet tölt be (vö. SZ: 175., magyarul: 207.) Ahogy Heidegger ezt megfogalmazza: „*Mindennapi létmódjában maga ez a létszerkezet az, amely mindenekelőtt elhibázza és elfedi önmagát.*” (SZ: 130., magyarul: 157.)

Heidegger léttörténeti konstrukciójában a hanyatlás létfelejtésként a Nyugat történelmét uralja. Ezt a már a görög gondolkodásban elkezdődő folyamatot, mely a görög alapszavak latin fordításával folytatódott és az újkortól kezdve teljesebbé vált, a lét fokozatos háttérbe szorulása, vagyis a létező közvetlen és direkt,¹² egyre inkább technikai és

¹² A metafizika „a létezőt mint létezőt gondolja el. Mindenütt, ahol azt kérdezzük, mi a létező, a tekintetünk a létezőre mint olyanra szegeződik. A metafizikai képzetalkotás ezt a tekintetet a lét fényének köszönheti. A fény

manipulatív megragadása jellemzi. Az újkorban kiteljesedő létfelejtés öt fő jellegzetességét határozza meg Heidegger „A világkép kora” című 1938-as írásában: 1. újkori tudomány, 2. gépi technika, 3. esztétikai művészetfelfogás, 4. emberi tevékenység kultúraként való felfogása, 5. istenektől való megfosztottság (vö. GA 5: 74. sk., magyarul: 70. sk.). A létfelejtés egészét a manipulatív, számító gondolkodás hatja át Heidegger szerint, amely a létezők fölötti uralomra törekszik. „A *machináció* minden csinálhatóságára való berendezkedést jelent, mégpedig úgy, hogy a mindenre vonatkozó feltétlen számítás feltartóztathatatlansága előirányzottan tételezve van.” (GA 66: 16.)

Újraalapítás

„Minden eredeti alapításhoz azonban lényegénél fogva hozzátartozik valamilyen, a történelmi folyamat által teljesítendő végső megalapozás (Endstiftung) is. Ez akkor következik be, ha a feladat teljesen világossá vált, s ezáltal létrejött az apodiktikus módszer is [...]. A filozófia mint végtelen feladat ezzel eljutna apodiktikus kezdetéhez, apodiktikus folytatásának horizontjához [...].” (Hua 6: 73. sk., magyarul: I. köt. 99. sk.) E mondatok, melyek Husserl *Válság*-könyvéből származnak, jelzik azt a történelmi ívet, amely a filozófus teleológiai történelemfilozófiájának kulcseseményeit tartalmazza. Az eredeti alapítást csak nyitányként fogja föl Husserl, amely még nem rendelkezik azzal az erővel és apodiktikus módszerrel, mely az evidencia- és értelemvesztéssel, vagyis a hanyatlással szemben megvédené. Hosszú történelmi időszak kell ahhoz, hogy létrejőjenek azok az elméleti feltételek, melyekre támaszkodva újra meg lehet kísérelni az alapítást.

A végső alapítás feltételeit részben radikális kritikával lehet – Husserl szerint – megteremteni. E kritika egyfelől „a szedimentálódott, tradicionális tartalmakra irányul és arra, amit teoretikus technicizálódásnak nevezünk, továbbá ezzel összefüggésben az értelem-eltolódásokra, melyek a technikai módszer korrekt gyakorlásából keletkező evidenciának azt a látszatot kölcsönzik, mintha filozófiai, tulajdonképpen módon tudományos evidenciáról lenne szó.” (Hua 29: 402. sk.) Vagyis az értelem-eltolódásoktól és evidenciavesztéstől eltorzult hagyományt kell megszabadítani azoktól a lerakodott, szedimentálódott rétegektől, melyek megakadályozzák, hogy az első alapításban rejlő potenciál működésbe lépjen. A

maga, vagyis az, amit az ilyen gondolkodás fényként tapasztal, már nem kerül ezen gondolkodás látókörébe; hiszen az a létezőt mindig és csakis a létezőre tekintettel állítja maga elé. [...] Mivel a metafizika a létezőt mint létezőt kérdezi, megmarad a létezőnél, és nem fordul a léthez mint léthez.” (WGM: 195. sk., magyarul: 335. sk.)

második alapítás feltétele, hogy történelmi öneszmélés révén szembesüljünk az eredeti alapítás evidenciáival.

A kritika továbbá egzisztenciális jellegű is, vagyis Husserl úgy gondolja, hogy a gondolkodónak a saját belső egzisztenciális jellegű viszonyát is rá kel hangolnia a feladatra. „Az egzisztenciális öneszmélés olyan magasabb rendű kritikai aktivitás, amelyben énem minden aktusa és szerzeménye alacsonyabb vagy magasabb, helyes vagy hibás értelmét kritikailag felfedi.” (Hua 6: 486. sk., magyarul: II. köt. 216.) A kritika ebben az esetben is a mélyebb önmegértést szolgálja, és az egzisztenciális jellegű erőforrások felszabadítását célozza meg.

A második alapítás mély értelemben véve ismétlés, az eredeti görög alapítás ismétlése és elmélyítése. „Vagyunk, amik vagyunk: az újkori filozófiai emberiség funkcionáriusai, az ebben az emberiségben érvényesülő akarati irány örökösei és hordozói – mégpedig azon eredeti megalapításból kiindulva, amely azonban egyben a görög megalapítás ismételt megerősítése és hatása.” (Hua 6: 72., magyarul: I. köt. 98.) Husserl sokat idézett mondatában most „amely egyben a görög megalapítás ismételt megerősítése és hatása” fordulatra figyeljünk elsősorban, amely egyértelműsíti Husserl törekvését, hogy a második alapítás esetében ismétlésről van szó.

A görög alapítás ismétlése persze nem éri be egyfajta utánzással, hiszen végre el kell jutnia a filozófiának ahhoz, hogy „apodiktikus kezdetté” váljon, és ez a görög alapításnak még nem sikerült. Akkor válik a második alapítás apodiktikus kezdetté, ha már szükségszerűséggel indít el egy olyan végtelen tökéletesedési folyamatot, amelynek teleológiai értelme van. Husserl ezzel összefüggésben „az emberi élet új historicitása”-ról beszél (Hua 6: 271., magyarul I. köt. 325.). A második alapításban végre önmagára találó ész¹³ beteljesíti azt a folyamatot, amely a monásközösség létébe teleológiai értelemként eleve be van kódolva. „Az abszolút mint ész és az ész időiesülése: az észmonász összeség fejlődése: történelem kifejezett értelemben véve.” (Hua 15: 669.)

Heidegger történelemfilozófiája a másik kezdetet (anderer Anfang) olyan eseményként értelmezi, amelyet sem az emberi akarat, sem pedig filozófia belátások közvetlenül nem kényszeríthetnek ki. A filozófiai gondolkodásnak persze éppúgy megvan a szerepe a másik kezdet eljövételében, mint ahogy az emberi ittlét megfelelő hangoltsága is fontos előfeltétele annak, hogy e történés bekövetkezzen, ám aktív kikényszerítésről szó sem lehet Heidegger

¹³ E megújuló filozófia „a filozofáló én legmélyebb és legegyetemesebb önmegértésének a filozófiája, mely én az önmagához eljutó abszolút ész hordozója.” (Hua 6: 275., magyarul: I. köt. 329.)

szerint. Inkább arról van szó, hogy az aktív és a passzív mozzanatok együttes játéka hozhatja létre azt a konstellációt, mely fordulatot jelentene a nyugati történelemben.

A másik kezdet leírásának egyik kulcsfogalma az „esemény” (Ereignis), az eredeti német kifejezés nemcsak az esemény-jellegre, hanem a közvetlen jelentésén túl a sajátja is vonatkozik, vagyis sajátta tevő történésként, eseményként lehet érteni a fogalmat. Az eseményt csak előkészíteni lehet, kikényszeríteni nem. Az esemény valójában a lét történése: „a lét (Seyn) eseményként van/lényegül.” (GA 65: 236.) Az esemény ugyanakkor nem következhet be anélkül, hogy az ittlét ne lenne felkészülve rá. A lét megszólítja az embert, akinek erre tudnia kell válaszolni. „A lét (Seyn) történelmében az ember a saját lényegében lesz megszólítva és felszólítva (angesprochen) ezen igény (Anspruch) megválaszolására a lét (Seyn) igazságának módján.” (GA 71: 191.) Nyitottság, megfelelő hangoltság és éberség nélkül nem lehetséges a lét tapasztalása és elgondolása.

Ahhoz, hogy e befogadó nyitottság és éberség fennálljon, alapításnak is végbe kell mennie, ahogy ezt akkoriban Heidegger megfogalmazza, az itt-létet kell megalapítani (Gründung des Da-seins), olyan létmódot kell kialakítani, létrehozni, amely eredeti mintázatként a megkívánt új habitust jelenti. A költészet és a gondolkodás összekapcsolása a késői Heideggernél ezt az itt-lét-alapítást célozza meg. Az itt-lét alapításának ugyanis a nyelv szintjén is végbe kell mennie, ahogy az első alapítás részben alapszavak filozófiai megteremtésében állt, úgy a másik kezdet előkészítésében is döntő szerepet kell Heidegger szerint játszani az alapszavak költői és gondolkodói alapításának. Hölderlin előtérbe kerülése a harmincas évek közepétől kezdve szorosan összefügg Heidegger másik kezdettel kapcsolatos elgondolásaival. Hölderlin költészete szerint megelőlegezően mutat rá arra a költőien lakozó életmódra, mely a itt-lét alapítását talán a legpontosabban kifejezi.

A másik kezdet filozófiájának ugyanakkor a lemondás is fontos eleme. Heidegger '33-ban úgy gondolta, hogy politikailag ki lehet kényszeríteni egy olyan szellemi átfordulást, amely a Nyugat új kezdetét jelentheti. Amint 1938-ban megfogalmazta: „Tisztán 'metafizikai' [...] módon gondolkodva az 1930-34-es években a nemzetiszocializmust egy másik kezdetbe való átmenet lehetőségének tartottam, és ezt az értelmezést adtam neki.” (GA 95: 404.) 1934-től kezdve viszont e kezdeti gondolkodás (anfängliches Denken) egyre inkább a távoli jövőre orientálódik. Heidegger magának – a korábbi kudarcoktól mélyen érintetten – pusztán a hírnök, a pislákoló láng életben tartójának a szerepét szánja. A kiteljesedett létfelejtés időszakát hosszú és reménytelen korszaknak látja, amely során a maximálisan teljesíthető feladat csakis e pislákoló láng fenntartásában állhat.

Önmagában véve is figyelemre méltónak tekintetjük, hogy e két gondolkodónál egyidejűleg merül föl a történelemfilozófiai perspektíva. Míg a genealógiai megközelítés már a húszas években mindkettejüknél fontos szerepet játszott,¹⁴ a történelemfilozófia klasszikus sémái akkor még egyik gondolkodónál sem jelentek meg. Minden bizonnyal elsősorban a brutális erővel jelentkező politikai kihívás válthatta ki a történelemfilozófiai irányultságú válaszkeresést mindkettejüknél: a Németországban győzedelmeskedő totalitárius politikai gyakorlatra próbáltak mindketten filozófiai választ adni. Jellegzetes az is, ami a két válaszban hasonló, és az is, ami teljesen más irányba megy.

Nagyon hasonlóknak tűnik a történelem sematikus felfogása, az alapítás – hanyatlás – újraalapítás struktúrája. A hanyatlástörténet klasszikus formációjának az ad mégis újdonságot, hogy az eredeti alapítás tipikusan fenomenológiai gondolatát alkalmazzák mindketten. Husserl a genetikus fenomenológiájában, Heidegger pedig a fakticitás hermeneutikájában jut el ahhoz a gondolathoz, hogy a történetiség egyik kulcseleme az értelemképzés és -alapítás.¹⁵ A hagyomány, melyben élünk, s amely a természetes közege minden gondolkodásnak, eredetileg alapítva lett, s ha ennek az alapításnak utána járunk, jobban értjük magunkat, saját gondolati erőfeszítéseinket. E hermeneutikai-fenomenológiai gondolatot a hanyatlás sematikája tolja el a történelemfilozófia irányába.

Azt is a fenomenológia erős jelenlétének köszönhetjük, hogy mindkettejüknél fontos szerepet játszik az ismétlés gondolata: az újraalapítás nem más, mint ismétlés, persze nem triviális értelemben, hanem replikázó, vitatkozó, valójában új értelmet teremtő módon kell megismételni a görög eredeti alapítást. Heidegger sokkal nyomatékosabban állítja az ismétlést filozófiája középpontjába. Amint egy korai előadásában mondja: „'Ismétlés': ennek értelmén múlik minden. A filozófia magának az életnek egyik alapkéntje, úgy, hogy a filozófia az életet tulajdonképpen mindig megismétli, visszahozza (wieder-holt), a veszendőbe menésből (aus dem Abfall) visszaveszi, mely visszavétel maga mint radikális kutatás – élet.” (GA 61: 80. o.) Ha azonban a husserli fenomenológia módszertanát jobban szemügyre vesszük, akkor a fenomenológus eljárását, amennyiben a tudataktusokat megragadja, leírja, tulajdonképpen tekinthetjük ismétlésnek, az eredeti tudataktus reflektált ismétlésének. Erre tekintettel azt is

¹⁴ Erről bővebben írtam *Eljövendő múlt* című könyvemben (vö. Schwendtner 2011).

¹⁵ Husserl elsősorban az eredeti alapítás (Urstiftung), Heidegger pedig az alapítás (Stiftung), a megalapozás (Gründung) és a kezdet (Anfang) fogalmait használja. Az alapítás antik görög jellege is egyértelműen közös pont, amely minden bizonnyal a német 18-19. századi tradícióban gyökerezik.

mondhatjuk, hogy Heidegger a husserli fenomenológiában benne rejlő mozzanatot emelte ki, s tette explicitté, amikor az ismétlés fogalmának ekkora hangsúlyt adott.

Az egyik legmarkánsabb különbség ugyanakkor a két történelemfilozófiai koncepció között – egyáltalán nem meglepő módon – a politikai dimenzióhoz való viszonyban áll. Husserl még ezekben a szövegeiben is meglehetősen apolitikus, persze ez az apolitikusság nem jelenti azt, hogy nem viseltetett mély ellenérzésekkel a náci rendszerrel szemben. A filozófiai támadását mégis az irracionizmus, az élet és a tudományosság éles szétválasztása ellen irányítja, azt gondolva, hogy a náciizmus hatalomra kerülésének filozófiai előfeltevései itt húzódnak. A totalitarianizmus tapasztalata nyilvánvalóan a háttérben van, de nyílt kritikát Husserl nem gyakorol.

Heidegger esete persze egészen más, a '36-38 környékén kidolgozott történelemfilozófiája a saját politikai kudarcára adott válaszként is tekinthető. A '33-34-es rektori tevékenység, aktív tudomány- és egyetempolitikai szerep és egy-két év elbizonytalanodás után a Heidegger által kidolgozott történelemfilozófia a totalitarianizmus explicit kritikáját adja.¹⁶ A történelemfilozófiája e kritika keretelméleteként szolgál, és ez a szerep – legalábbis véleményem szerint – rá is nyomja a bélyegét e konstrukcióra. A létfelejtés története alapvetően passzív jellegű, amint azt a lételhagyottság (Seinsverlassenheit) fogalma kifejezi. A különféle politikai rendszerek, így a náciizmus is, csak homlokozatok,¹⁷ a mélyben végbemenő folyamatok alapvetően történnek az emberekkel. A hanyatlás, létfelejtés Heidegger szerint nem más, mint „Geschick”, vagyis kollektív sors, melynek inkább elszenvedője a német nép, mint aktív szereplője.¹⁸ A történelemfilozófia a felelősség elhárításának eszközévé vált Heidegger gondolkodásában.

Irodalomjegyzék

Martin Heidegger írásai:

GA 5 Holzwege, hrsg. von F.-W. von Herrmann, Klostermann, Frankfurt am Main,

¹⁶ Lásd erről részletesen Schwendtner 2013

¹⁷ „A machináció hatalma [...] a végérvényesség állapotába ment át; népek, államok és kultúrák különbségei már csak a homlokozatokon jelennek meg.” (GA 96: 52. sk.)

¹⁸ E ponton is mély kétértelműség jellemzi Heidegger gondolkodását, mert például a történelemfilozófiájával egy időben felbukkanó antiszemita megjegyzései a zsidóságnak nagyon is aktív szerepet tulajdonítanak. Heidegger antiszemitizmusának kérdéséhez lásd Zaborowski 2010: 602. skk.

- 1977, magyarul: *Rejtektutak*, Osiris, Budapest, 2006 (ford. Ábrahám Zoltán, Bacsó Béla, Czeglédi András, Koczinszky Éva, Pálfalusi Zsolt, Schein Gábor)
- GA 40 *Einführung in die Metaphysik*, hrsg. von P. Jäger, Klostermann, Frankfurt am Main, 1983, magyarul: *Bevezetés a metafizikába*, Ikon, 1995, (ford. Vajda Mihály)
- GA 45 *Grundfragen der Philosophie*, hrsg. von F.-W. von Herrmann, Klostermann, Frankfurt am Main, 1984
- GA 54 *Parmenides*, hrsg. von Manfred S. Frings, Klostermann, Frankfurt am Main, 1982
- GA 65 *Beiträge zur Philosophie (Vom Ereignis)*, hrsg. von F.-W. von Herrmann, Klostermann, Frankfurt am Main, 1989
- GA 66 *Besinnung*, hrsg. von F.-W. von Herrmann, Klostermann, Frankfurt am Main, 1997
- GA 69 *Die Geschichte des Seyns*, hrsg. von P. Trawny, Klostermann, Frankfurt am Main, 1998
- GA 71 *Das Ereignis*, hrsg. von F.-W. von Herrmann, Klostermann, Frankfurt am Main, 2009
- GA 79 *Bremer und Freiburger Vorträge*, hrsg. von P. Jäger, Klostermann, Frankfurt am Main, 2005
- GA 95 *Überlegungen VII-XI (Schwarze Hefte 1938/39)* hrsg. von P. Trawny, Klostermann, Frankfurt am Main, 2014
- GA 96 *Überlegungen XII-XV (Schwarze Hefte 1939-1941)* hrsg. von P. Trawny, Klostermann, Frankfurt am Main, 2014
- GA 34 *Vom Wesen der Wahrheit: Zu Platons Höhlengleichnis und Theätet*, hrsg. von H. Mörchen, Klostermann, Frankfurt am Main, 1997
- GA 61 *Phänomenologische Interpretationen zu Aristoteles. Einführung in die phänomenologische Forschung*, hrsg. von W. Bröcker és K. Bröcker-Oltmans, Klostermann, Frankfurt am Main, 1985
- PIA „Phänomenologische Interpretationen zu Aristoteles (Anzeige der hermeneutischen Situation)”, hrsg. von H.-U. Lessing, *Dilthey Jahrbuch für Philosophie und Geschichte der Geisteswissenschaften*, Vandenoëck & Ruprecht in Göttingen, 6/1989, 237-93. o., magyarul: „Fenomenológiai Arisztotelész-interpretációk (A hermeneutikai szituáció jelzésére)”, in: *Existentia*, VOL. VI-VII./1996-97/Fasc. 1-4., 7-51. o.

- SZ *Sein und Zeit*, Niemeyer, Tübingen, 1993, magyarul: *Lét és idő*, Osiris, Budapest, 2001, (Ford. Vajda Mihály, Angyalosi Gergely, Bacsó Béla, Kardos András, Orosz István)
- WGM *Wegmarken*, Klostermann, Frankfurt am Main, 1967, magyarul: *Útjelzők*, Osiris, Budapest, 2003, (Ford. Ábrahám Zoltán, Bacsó Béla, Czeglédi András, Kocziszkó Éva, Korcsog Balázs, Pongrácz Tibor, Tózsér Endre, Vajda Károly, Vajda Mihály)

Edmund Husserl írásai:

- Hua 6 *Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie*, Nijhoff, Haag, 1954, magyarul: *Az európai tudományok válsága I-II.*, Atlantisz 1998, (Ford. Berényi Gábor, Mezei Balázs, Egyedi András és Ullmann Tamás), illetve „Az európai emberiség válsága és a filozófia”, in: *Válogatott tanulmányok*, Gondolat, Budapest, 1972, (ford. Baránszky Jób László), 323-367. o.
- Hua 15 *Zur Phänomenologie der Intersubjektivität III.*, hrsg. von I. Kern, Nijhoff, Haag, 1973, részben magyarul: „Egyetemes teleológia”, in *Vulgo* 2004/1, 123-126. o., (ford. Kukla Krisztián, Takács Ádám)
- Hua 29 *Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie Ergänzungsband Texte aus dem Nachlaß 1934-1937*, hrsg. von R. K. Smid, Kluwer, Dordrecht/Boston/London, 1993
- Hua 39 *Die Lebenswelt. Auslegungen der vorgegebenen Welt und ihrer Konstitution Texte aus dem Nachlaß 1916-1937*, hrsg. von R. Sowa, Springer, Dordrecht, 2008
- BW 2 *Briefwechsel II. Die Münchener Schule*, hrsg. von K. Schuhmann, E. Schuhmann, Kluwer, Dordrecht/Boston/London, 1994

További irodalom:

Fink, Eugen „Die Spätphilosophie Husserls in der Freiburger Zeit”, in: *Edmund Husserl 1859-1959*, Nijhoff, La Haye, 1959, 99-115.

- Loboczky János „Miért Platón? – Gadamer Platón-értelmezései a 30-as-40-es években”, *Fenomenológia és politikai filozófia*, (szerk. Schwendtner Tibor), L'Harmattan, Budapest, 2016
- Marx, Werner *Heidegger und die Tradition*, Kohlhammer, Stuttgart, 1961
- Orth, Wolfgang *Edmund Husserls 'Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie'*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1999
- Polt, Richard „'Beiträge zur Philosophie (Vom Ereignis)' Ein Sprung in die Wesung des Seyns”, in: *Heidegger-Handbuch. Leben – Werk – Wirkung*, (hrsg. von D. Thomä), Metzler, Stuttgart, Weimar, 2003, 184-194.
- Schwendtner Tibor *Husserl és Heidegger. Egy filozófiai összecsapás analízise*, L'Harmattan, Budapest, 2008
- Schwendtner Tibor *Eljövendő múlt. Genealógia Nietzschénél, Husserlnél és Heideggernél*, L'Harmattan, Budapest, 2011
- Schwendtner Tibor „Újraértelmezés a fiókban – Heidegger nácizmuskritikája 1935-40”, *Magyar Filozófiai Szemle*, 2013/2, 57. évf., 53-66.
- Thiel, Jens „Belemerészkedni egy 'erőtéljes élménybe'. Fiatal filozófusok karrierútjai a nemzetiszocializmusban: három esettanulmány (Hermann Noack, Joachim Ritter, Karl Schlechta)”. *Filozófia és nemzetiszocializmus. Értelmezések és kontextusok* (szerk. Gedő Éva, Schwendtner Tibor), L'Harmattan, Budapest, 2016
- Zaborowski, Holger *'Eine Frage von Irre und Schuld?' Martin Heidegger und der Nationalsozialismus*, Fischer, Frankfurt am Main, 2010